

Ante Katalinić

ONTOLOGIJSKA PODLOGA ZA DIJALOG S ATEISTIMA

Iako danas u svijetu među onima koji ne vjeruju apsolutno prevladava ateizam marksističkog tipa, ipak se ne želimo suočavati samo s marksističkim ateistima. Osim njih postoje i ateisti egzistencijalističkog, scijentifičkog, pa onda panteističkog, budističkog i mnogih drugih tipova. Zastupnika raznih ateističkih strujanja uvijek je bilo i uvijek će ih biti. Dijalogizirati moramo sa svima.

Drugi vatikanski koncil i Papa Pavao VI. potiču

Dispoziciju za dijalog sa svima koji zastupaju drukčiju ideologiju negoli je naša stvorio je već papa Ivan XXIII u enciklici »Pacem in terris« godine 1963. A samo godinu dana poslije toga, 1964., papa Pavao VI. u enciklici »Ecclesiam suam« govori u istom smislu o dijalogu i nabraja značajke kojima mora biti obilježen: jasnoća, blagost, povjerenje, razboritost. Glavni dokument u kojemu nam službena Crkva izrazito govori o dijalogu s ateistima, u kojem nas potiče na dijalog i u kojem nam naznačuje pravu podlogu za nj, nalazi se u pastoralnoj konstituciji Drugog vatikanskog koncila o Crkvi u suvremenom svijetu (»Gaudium et spes«), godine 1965. To mjesto glasi ovako: »A Crkva, premda potpuno zabacuje ateizam, ipak iskreno izjavljuje da svi ljudi, vjernici i nevjernici, moraju zajednički raditi za ispravnu izgradnju ovoga svijeta u kojem zajedno žive. A toga ne može biti bez iskrenog i razboritog dijaloga.« (GS 21, 6)

O dijalogu na raznim područjima govori nam papa Pavao VI. na više mjesta i u enciklici »Populorum progressio« (god. 1967). Na jednom od tih mjesta kaže: »Među civilizacijama kao i među osobama, iskren je dijalog, zapravo, izvor bratstva.«

Dijalog danas: kriza? umor?

Nema sumnje da u Hrvatskoj dijalog između kršćana i ateista, shvaćen u širem smislu, postoji. Vidimo to i u našoj katoličkoj štampi i u onoj koja zastupa protivnu liniju.¹ Ali kad gledamo na intelektualni dijalog

¹ Spomenimo samo nešto iz vremena posljednjih nekoliko mjeseci: intervju »Glasa koncila« s Esadom Čimićem, sa Srđanom Vrcanom; članak S. Vrcana »Suvremena marksistička misao pred fenomenom religije«, članak u časopisu »Crkva u svijetu«, 1971, br. 2; knjiga E. Čimića »Drama ateizacije«, Sarajevo 1971.

između kršćana i ateista u svijetu uopće, čini nam se kao da ga je zahvatila umornost. Govoreći o raznim krivim shvaćanjima dijaloga bilo sa strane kršćana bilo marksista, bilo vani bilo kod nas, Zdenko Roter kaže: »Jedno je sigurno: takvi nazori kočé razvoj dijaloga i jedan su od uzroka da je danas naročito intelektualni *dijalog u krizi*.«²

Vjekoslav Bajsić piše: »Čini se kao da dijalog na međunarodnom polju u posljednje vrijeme jenjava. To ima također svojih razloga. S jedne strane, to ukrućivanje sigurno je posljedica političkih interesa... S druge strane, to razočaranje ide također na račun pretjeranih iščekivanja u moć dijaloga za vrijeme njegova lansiranja. Dijalog nije čarobni štapić... Napokon bi trebalo spomenuti i modnu komponentu dijaloga, jer i pojam dijaloga doživljava svoju inflaciju kao i svi drugi pojmovi, tako da se nakon prvih oduševljenja i sama stvar nekad smatra prevladanom i bespomoćnom.«³ U drugom pak članku Bajsić spominje »stanoviti umor koji se osjeća glede dijaloga«.⁴

Zašto ipak ovaj članak?

Poznati su dijalozi između kršćanskih i marksističkih mislilaca, organizirani na međunarodnoj razini, koji su se održavali u Salzburgu (god. 1965), u Herrenchiemseцу (1966) i u Marianskim Laznima (1967). Međutim, već nekoliko godina na tom području vlada šutnja. Zar da nas »kriza«, »inflacija«, »umor« doktrinalnog dijaloga pokolebaju u nastojanju prema zajedničkim susretima? To se ne smije dogoditi. Već zbog samog sugeriranja Drugog vatikanskog koncila i Pape Pavla VI. Dobro su odvagnuli razloge prije nego što su progovorili. A ti razlozi tako su teško ozbiljni da ih ne može mimoići nitko tko u današnje vrijeme želi dobro čovjeku, tko želi da čovječanstvo izide iz ćorsokaka u koji je zapalo zbog suprotnosti raznih ideologija. Oni glase: »zajednički raditi za ispravnu izgradnju ovoga svijeta«, »iskren je dijalog, u stvari, izvor bratstva«.

Mislimo da je nužno i danas razmatrati o dijalogu, jer su razlozi koji nas potiču na dijalog i danas apsolutno aktuelni.

Svakome tko iskreno želi popuštanje današnjih opasnih napetosti, posve je očita korist koja slijedi iz činjenice da su neki od modernih ateista iskreno raspoloženi za dijalog. U tom smislu dosta je da spomenemo dva imena: Roger Garaudy i Ernst Bloch. I u našim hrvatskim okvirima, u tom pravcu, možemo istaknuti neka imena: Esad Ćimić, Branko Bošnjak i Srđan Vrcan.

² Zdenko Roter, profesor sociologije na Visokoj školi za političke nauke u Ljubljani. Članak »Smisao dijaloga između marksista i kršćana«, koji ovdje citiramo, nalazi se u knjizi »Vjerske zajednice u Jugoslaviji«, Zagreb 1970.

³ Vjekoslav Bajsić, profesor filozofije na Teološkom fakultetu u Zagrebu, u članku »Stavovi kršćana prema dijalogu s marksistima«, u knjizi »Vjerske zajednice u Jugoslaviji«, Zagreb 1970.

⁴ U članku »Smisao i problemi dijaloga danas«, časopis »Svesci«, br. 17—18, Zagreb 1970.

Što god pojedini kršćani i pojedini ateisti mislili o kontaktima Ivan XXIII — John Kennedy — Nikita Hruščov, što god govorili o sastanku Pape Pavla VI. i sovjetskog državnika Podgornog — čini nam se da se ne treba bojati što će o tom reći povijest, pa makar bilo tko bude tumačio tu povijest. Ti dodiri, ta stupanja u dijalog, bili su organizirani u svrhu međusobnih razumijevanja, popuštanja napetosti, u svrhu likvidacije nemira, svađa, ratova, sa svrhom da se održi bar kakav-takav mir, da se spriječi prolijevanje krvi, a to je dosta da ih svaki poštenu kršćanin i svaki poštenu ateist proglasi potpuno pozitivnim.

Samo onda kad nema napetosti, kad svađa, nesloga i sukobi nemaju perspektive, može se »zajednički raditi za ispravnu izgradnju ovoga svijeta, može se pregnuti na posao prema rastu, prema afirmaciji ljudskog u čovjeku, prema veličini čovjeka. Slobodno nam je da, govoreći i pred ateistima o veličini čovjeka, mislimo na onu veličinu koju preko prirode zahtijeva konačno sam Bog.

Dakle: čovjek! Tu smo. Čovjek kao baza za sporazum.

Ontologijska podloga za dijalog s ateistima

Čovjek.

Pojam o čovjeku kao ontologijska podloga za dijalog.

Postoje dva humanizma.

Nikako ne želimo adulterirati naš kršćanski pogled na svijet. Uostalom, to nema smisla jer iskreni dijalog ne samo da to ne zahtijeva, nego to i zabranjuje. Zbog toga odmah ističemo činjenicu o postojanju dvaju humanizama koji su jedan drugom oprečni.

Ideja humanizma stupila je na scenu u novom vijeku. Čovjek antike, grčko-rimski čovjek, gledao je na svijet geocentrički, srednjovjekovni čovjek teocentrički, današnji čovjek antropocentrički; tj. stari čovjek smatrao je da je centar, središte svega zemlja; srednjovjekovni, da je središte svega Bog; današnji, da je središte svega čovjek.⁵

»Moderna misao okarakterizirana je antropološkom senzibilnošću: centar njezine perspektive nije više svijet ili Bog, nego čovjek«⁶ — piše Giulio Girardi.

»Prije svega, potrebno je revalorizirati čovjeka«, piše u svom dnevniku François Mauriac.

Svaka moderna filozofija, ideologija, prisvaja sebi epitet: humanistička. Međutim, kao što je istina da ni jednoj od današnjih filozofija i ideologija taj epitet ne možemo zaničkati, isto je tako istina da, gledajući

⁵ Usp. August Etcheverry: *Le conflit actuel des Humanismes*, Paris 1955, Introduction

⁶ J. Girardi: *Dialogue et révolution*, Paris 1969, str. 149.

na njih s kršćanskog stanovišta, sve te humanizmom prožete ideologije možemo, pa i moramo svrstati u dvije skupine: zatvorenog i otvorenog humanizma.

Postoje dva humanizma: zatvoreni i otvoreni.

Promotrit ćemo značajke i jednog i drugog, jer želimo prosuditi da li se među tim skupinama nalazi jedna zajednička podloga koja bi mogla postati temeljem za efikasni i uvijek aktualni dijalog.

Zatvoreni humanizam zastupa stanovište da je čovjek isključivo sam sebi svjetlo, sam sebi konačan cilj; čovjek je isključivo sam graditelj svoje vlastite sreće i sudbine. Ukratko rečeno: apsolutno mjerilo za čovjeka i za svu stvarnost isključivo je samo čovjekova misao, čovjekova volja, čovjekova aktivnost. Radikalni humanizam. Taj humanizam ne priznaje opstojnost apsolutnog duha koji je osoba, ne priznaje Boga. Ne priznaje opstojnost duhovne i besmrtnne duše u čovjeku. Ne priznaje da je čovjekovo biće u svojoj biti usmjereno prema jednom besmrtnom, vječnom, apsolutnom životu. I ako bi nešto od toga priznao, ne priznaje da će ta čovjekova težnja poslije smrti biti ostvarena u sjedinjenju čovjeka s Bogom, koji je Osoba. Taj humanizam, dakle, koliko god i kako god bio i radikalniji i širok i usmjeren na budućnost, ipak zatvara čovjeka u vrijeme i prostor, odsudno ga veže uz materiju i prolaznost. Ostavlja čovjeka u granicama kozmosa, materije, smrti. Perspektive prema besmrtnom, vječnom, apsolutnom životu, za čovjeka su zatvorene. Stegao ih je i ugušio obruč materije. U jednu riječ: zatvoreni humanizam. U tu skupinu spadaju sve filozofije i ideologije bilo kojeg tipa, koje su u svojoj srži ateističke.

Otvoreni humanizam. Prema tom humanizmu čovjek je usmjerenost prema Apsolutnom koja je svjesna sama sebe. To Apsolutno je Osoba, Bog. Čovjek je u svojoj srži otvorenost, usmjerenost, upravljenost prema Nekome koji ga apsolutno nadilazi, premašuje. O tom nam govori čovjekov razum koji spoznaje jedno, pa drugo, pa treće, dok konačno ne spozna neograničeno savršeno biće, dok ne spozna Apsolutno, koje je Osoba. Čim razum to spozna, volja se nužno usmjeruje prema tome Biću. Čovjek u svojoj biti i nije nego svjesna usmjerenost, težnja prema Apsolutnom. A to Apsolutno je Bog. Čovjek samog sebe ne može naći u sebi; puninu svog bitka ne može naći u sebi. Postići će je tek onda kad ga ispuni biće koje ga totalno nadilazi, kad ga ispuni Apsolutno, Bog. »L' homme passe infiniment l'homme« (čovjek beskrajno nadilazi sama sebe) — poznata je Pascalova izreka. A to Apsolutno, prema kojemu čovjek teži, nije nešto nebulozno, maglovito, ne, to Apsolutno, u danom času povijesti, sišlo je u prostor i vrijeme, objavilo nam se kao Isus Krist — napominje nam Kierkegaard.

Dakle, dvije forme humanizma: zatvoreni humanizam, koji čovjeka zatvara u sama sebe; otvoreni humanizam, koji čovjeka shvaća kao biće čije se perspektive šire u beskrajnost, biće, koje je aktivno otvoreno prema Beskrajnom.

Saslušajmo malo moderne humaniste-ateiste, koji su ekskluzivni i kao zastupnici humanizma i kao zastupnici ateizma. Kad govorimo o njima kao o modernima (za razliku od ateista starog tipa) i kao ekskluzivnima, onda svakako na prvom mjestu stoje Nietzsche i Feuerbach. Oni su zastupnici, još više, začetnici dvaju današnjih najraširenijih humanističko-ateističkih pogleda na svijet. Ti su pogledi inače među sobom različiti, dapače oprečni. Izraziti predstavnici jednog pravca jesu Nietzsche i Sartre, a drugog Feuerbach i Marx. Obadva pravca ostaju unutar tipa zatvorenog humanizma.

Nietzsche ne taji svojih nakana: uništiti Boga i na njegovo mjesto postaviti čovjeka, Nadčovjeka. U »Ecce homo« piše: »Gdje je Bog? ... Ja ću vam reći. Mi smo ga ubili, vi i ja. . . . . Zar ne da mi sami moramo postati bogovima samo zato da se pokažemo dostojnima nas samih? ...« U djelu »Also sprach Zarathustra«: »Evo, ja vam iznosim nauku o Nadčovjeku! Nadčovjek (Übermensch) je smisao zemlje ... Zaklinjem vas, moja braćo, ostanite vjerni zemlji i ne vjerujte onima koji vam pripovijedaju o nadzemaljskim nadama ... . Nekoć je bio grijeh protiv Boga najveći grijeh, ali Bog je umro, a time i ta bezboštva. Griješiti protiv zemlje, sada je najstrašnije.«

U djelu »Das Wesen des Christentums« Feuerbach razlaže svoj ekskluzivni humanizam i ekskluzivni ateizam. Kršćanstvo je, prema njemu, osiromašilo čovjeka, jer je njegove atribute pripisalo Bogu. I Hegel je osiromašio čovjeka, jer je čovjekove atribute pripisao Apsolutnom Duhu. Dakle alijenacija, otuđenje čovjeka. Čovjek je otuđen sebi, jer su njegovi atributi, prerogative, preneseni na Boga. Čovjek je svoje ljudske želje, da bude sretan, da bude savršen, da bude besmrtn, potencirao i pripisao ih utvari, Bogu. Njemu je pripisao svoju mudrost, svoju volju, svoju pravednost, svoju ljubav. Tako je sebe osiromašio, a obogatio fiktivno biće, Boga. Osiromašenje, alijenacija, otuđenje. Feuerbach piše: »Religija se tako pretvara u vampira čovječanstva, koji se hrani njegovom supstancijom, čovječjom krvlju i mesom.« »Došao je čas da tog vampira otjeramo.« »Moja prva misao bio je Bog, druga razum, treća i posljednja čovjek ... Zaokret povijesti dogodit će se u onaj čas kad čovjek postane svjestan da je jedini Bog čovjeku sam čovjek. Homo homini Deus.«

Nietzsche i Feuerbach, začetnici dvaju najraširenijih modernih humanističko-ateističkih pogleda na svijet, zastupaju, kako smo vidjeli, radikalni humanizam i radikalni ateizam. O drugim zastupnicima tih pogleda na svijet ne mislimo sada potanje govoriti, premda su unijeli u strujanja svojih pravaca temeljito nove elemente. Ono, naime, što nas u ovaj čas zanima, tj. radikalni humanizam i radikalni ateizam, penetrira bitno jednako Nietzschea kao i Sartrea, koji stoje na čelu struje takozvanog ateizma samoće ili integralne slobode; penetrira bitno jednako Feuerbacha

kao i Marxa, koji stoje na čelu struje takozvanog ateizma solidarnosti ili totalnosti.⁷

Dakle, radikalni humanizam i radikalni ateizam.

Da je naš otvoreni humanizam, premda radikalno teistički i kršćanski, da je ujedno radikalno humanistički, nema nikakve sumnje. Čovjek nije ništa drugo nego svjesna usmjerenost prema Apsolutnom. O tome nam dovoljno govore razum i volja čija se aktivna upravljenost može zaustaviti samo u Apsolutnom koji je Osoba. Čovjek i nije ništa drugo nego težnja za tim i takvim Apsolutnim. Čovjek, nedovršeno biće, može naći puninu svog bitka samo u sjedinjenju s Apsolutnim, koji je Osoba, u sjedinjenju, i to u ljubavi, s Bogom. Prema tome, kad otvoreni humanizam govori o bitnoj usmjerenosti čovjeka prema Bogu, on govori o bitnoj usmjerenosti čovjeka prema njegovoj vlastitoj punini. Otvoreni humanizam je, dakle, radikalno humanistički. A kad se refleksijom zagledamo u sadržaj otvorenog humanizma, ukoliko je kršćanski, onda nam njegov atribut »radikalno humanistički« odskaače do najveće mjere naglašen i potenciran. Naime, dva temeljna misterija kršćanstva jesu Utjelovljenje Božjeg Sina i Otkupljenje na križu; a jednom i drugom misteriju svrha je bila čovjek!

Dakle, dva oprečna nazora na svijet: ateistički i teističko-kršćanski.

Ta dva nazora danas dominiraju u misaonom svijetu čovječanstva. Razdijelila su čovječanstvo u dvije skupine. Izvršila su oštru bipolarizaciju ljudskog roda. Rezultirala je napetost. Opasna po život čovječanstva. Idejno ujednačivanje nije moguće. Da se izbjegne katastrofa, ostaje samo jedno: dijalog.

Dijalog mora imati solidnu bazu na kojoj će izrasti, zajedničku podlogu na kojoj će se razvijati. Ta podloga mora biti duboka, mora niknuti u isto doba i iz ontologije modernog ateizma i iz ontologije teizma-kršćanstva. Koja je ontologijska podloga za dijalog između kršćana i ateista, to već znamo. Možemo je ukratko izraziti: čovjek, čovjekova narav, radikalni humanizam.

Premda ti pojmovi »čovjek, čovječja narav, radikalni humanizam« sadržavaju čitavo mnoštvo i oštro izdiferenciranih i nejasno iznijansiranih protivnosti i razlika kad se radi o tome da li ih interpretira ateist ili kršćanin, što smo, uostalom, već i zapazili; i premda će nam se često činiti da su te razlike goleme i nepremostive, a takve u mnogim bitnim slučajevima faktično i jesu, ipak su ti pojmovi »čovjek, čovječja narav, radikalni humanizam« solidna podloga za dijalog između kršćana i ateista. Solidna zato jer i u interpretaciji kršćana i u interpretaciji ateista sadrže osnovne elemente priznanja čovjekovoj veličini, veličini razumnog, slobodnog, samostalnog bića.

⁷ Što se tiče razdiobe modernog ateizma na dvije oprečne struje, vidi članak: A. M. Henry O. P., *L'athéisme aujourd'hui*, u knjizi *L'athéisme tentation du monde, réveil des chrétiens?* (auktori: Veuillot, Henry, Borne, Heer, Liégé), Paris 1963. Inače Henry ideju o razdiobi modernog ateizma na dvije struje preuzima iz djela: Étienne Borne, *Dieu n'est pas mort*, Paris 1956.

Zajedničke točke, zajednička gledanja u kojima ćemo se složiti, a koja će izrasti iz pojmova »čovjek, čovječja narav, radikalni humanizam«, u najčešćim slučajevima otkrit će nam sam život. Nemojmo, naime, nikad smetnuti s uma da je prva i najbliža svrha dijaloga: miran, konstruktivan zajednički život. A život, koji neprestano teče prema budućnosti, ne može čekati rezultate učenjačkih dijaloških susreta.

Drugi vatikanski koncil ne samo da nam vrlo jasno govori o svrsi dijaloga — »zajednički raditi za ispravnu izgradnju ovoga svijeta« — nego također izvanrednom preciznošću stavlja pred nas i radikalno-humanistički motiv koji nas mora potaknuti na rad: »Po gotovo istom uvjerenju vjernika i nevjernika sve na zemlji treba da se uredi prema čovjeku kao svom središtu i vrhuncu« (GS 12, 1). Pošto je te pojmove razjasnio, Koncil nam odmah predlaže posve konkretne stvarnosti što ih pred nas stavlja sam život a koje moraju biti najbliži cilj dijaloga. Prvi takav cilj koji život stavlja pred nas jest mir i bratstvo među narodima. Koncil piše:

Stoga se svi kršćani usrdno pozivaju da se »provodeći u život istinu u ljubavi« (Ef 4, 15) ujedine sa svim doista mirotvornim ljudima da bi izmolili i izgradili mir. (GS 78, 4)

Poželjno je, napokon, da katolici, da bi mogli kako treba ispuniti svoju zadaću u međunarodnoj zajednici, aktivno i pozitivno nastoje surađivati... sa svim ljudima koji žedaju za istinskim mirom. (GS 90, 1)

Sve ovo što je ovaj Sveti Sabor iznio iz blaga crkvene nauke namijenjeno je da pomogne svim ljudima našeg vremena, bilo da vjeruju u Boga, bilo da ga izričito ne priznavaju, da jasnije uvide svoj cjeloviti poziv i da bolje usklade svijet s uzvišenim dostojanstvom čovjeka, da nastoje oko univerzalnog i dublje utemeljenog bratstva te da, potaknuti ljubavlju, širokogrudnim i zajedničkim naporom odgovore na neodgodive zahtjeve našeg doba. (GS 91, 1)

Koncil još jednom preporučuje dijalog i suradnju vjernika i ateista tražeći da zajednički radimo na bratstvu, miru i izgradnji svijeta:

Želja za takvim razgovorom koji polazi iz čiste ljubavi prema istini, dakako uz potrebnu razboritost, ne isključuje s naše strane nikoga pa ni one koji njeguju visoka dobra humanosti, a još uvijek ne priznaju njezinog Začetnika, pa ni one koji se protivie Crkvi te je na različite načine progone. Budući da je Bog Otac počelo i svrha svega, svi smo pozvani da budemo braća. I zato, pozvani tim istim ljudskim i božanskim pozivom, možemo i moramo bez nasilja, bez prevare u pravom miru surađivati na izgradnji svijeta. (GS 92, 5)

A kad Koncil govori o »izgradnji svijeta«, što mora biti cilj dijaloga, cilj koji nam diktira život, onda znamo na što misli: na ekonomsku, soci-

jalnu, znanstvenu, kulturnu, tehničku, pa i na moralnu izgradnju. O svemu tome mnogo nam govori dokument »Gaudium et spes«.

Kako vidimo, Drugi vatikanski koncil je vrlo realan i konkretan kad govori o dijalogu i o suradnji nas i modernih ateista. Zajednička podloga dijalogu postavljena je vrlo jasno: »Po gotovo istom uvjerenju vjernika i nevjernika sve na zemlji treba da se uredi prema čovjeku kao svom središtu i vrhuncu.« (GS 12, 1) Jednakom jasnoćom predloženi su najkonkretniji ciljevi dijaloga: rad za mir i bratstvo među narodima, rad na izgradnji svijeta na ekonomskom, socijalnom, znanstvenom, kulturnom, tehničkom, moralnom i drugim poljima.

Dijaloški susreti morali bi, koliko god je to moguće, idejno opravdati suradnju u konkretnoj izgradnji svijeta. No to idejno opravdanje ne smije prijeći u sterilnost. Ne smije prijeći u zamaglivanje stavova. Nejasna zajednička podloga bit će više izvor svade nego sloge. Na primjer, premda je ideja o utjecaju ljudskog rada na budućnost kozmosa izvrstan teren za solidan i širok dijalog s ateistima marksističkog tipa, ipak držimo da nije moguće naći usklađenje pojma »apsolutna budućnost« čovjeka i čovječanstva kad se radi o našem mišljenju o tom pojmu i o mišljenju modernih ateista.⁸ Tu »apsolutnu budućnost« shvaćat će kršćanin uvijek sasvim drukčije negoli ateist. Radi se o dva u biti posve različita nazora na svijet: o otvorenom i o zatvorenom humanizmu. Radi se, konačno, o priznavanju i nepriznavanju Boga koji je Duh i Osoba, o priznavanju i nepriznavanju čovječje duše, duhovne i besmrtnne. Kako svoj humanizam shvaća kršćanstvo, kaže nam jasno Drugi vatikanski koncil: »Ona (Crkva) vjeruje također da se u Njzinu Gospodinu i Učitelju (Isusu Kristu) nalazi ključ, središte i cilj sve ljudske povijesti.« (GS 10, 2)

U samoupravljačkom društvu, čini nam se, dijalog je čak i nadmašen. U zajedničkoj konkretnoj »izgradnji svijeta« ljudi se osjete, unatoč protivnim nazorima na svijet, mnogo bližim nego u raspravama za zelenim stolom. Da li zbog toga omalovažiti ili čak zabaciti dijaloške susrete? Nikako. Oni imaju još jednu posebnu, veoma važnu svrhu. O tome nam specijalno govori dokument »Dijalog s onima koji ne vjeruju«. Izdao ga

⁸ Usporedi članak: Tomo Vereš, Smisao dijaloga između marksista i kršćana, u časopisu »Kolo«, Zagreb 1971, br. 5/6. Usporedi također izdanja Paulus-Gesellschaft: Christentum und Marxismus heute, I. Band (Bošnjak, Calvez, Dantine, Dubarle, Garaudy, Havemann, Lombardo-Radice, Luporini, Metz, Pavičević, Polikarov, Rahner, Rading, Schaefer, Schreuder, Wetter), Wien, 1966; II. Band (Echo der Presse), München, 1966. Ta nam izdanja opširno govore o dijalogu između kršćanskih i marksističkih mislilaca u Salzburgu 1966.

O dijalogu između kršćana i ateista ima mnogo literature. Ima vrijednih i manje vrijednih stvari. Zapaženi su članci u velikoj enciklopediji »L' ateismo contemporaneo«, koju uređuje Giulio Girardi. Vidi IV. svezak, Torino 1969, i u njemu ove članke: Girardi, Il problema della libertà nel dialogo tra credenti e non credenti; članak koji je napisao Dominique Dubarle: Aspetti dottrinali della collaborazione fra atei e cristiani; o sličnom materijalu piše i G. Casalis.

Što se tiče dijaloga između kršćana i marksista o ideji utjecaja ljudskog rada na budućnost kozmosa, eshatologiji kozmosa, vidi djelo: Candido Pozo, Theologia dell'aldilà, Roma 1970.

je, godine 1968, »Sekretarijat za one koji ne vjeruju«, ustanova Rimske kurije.

Taj dokument otvara mnoge nove vidike i onom sasma doktrinalnom dijalogu:

Taj dijalog treba da obrađuje pitanja koja su od najveće važnosti za same osobe sugovornika te da zajedničkim naporom upravi duh prema tome da se postigne bolje razumijevanje istine i obuhvatnija spoznaja stvarnosti.

Doktrinalni dijalog . . . odvija se između sugovornika koji, razilazeći se u mišljenju, zajedničkim nastojanjem teže k tome da se bolje međusobno razumiju, da analitički otkriju ono u čem se slažu i da te točke slaganja, koliko je moguće, prošire. Na taj način dolazi do toga da se sugovornici mogu uzajamno obogatiti.

Vjerske istine, naime, ukoliko ih je Bog objavio, u sebi su apsolutne i savršene, ali ih vjernici ipak uvijek dobvaćaju samo na nesavršen način, pa mogu rasti u njihovu razumijevanju i dubljem poniranju (za vrijeme dijaloga).

I sasma doktrinalni dijalog, dakle, koristan je, jer unapređuje »bolje razumijevanje istine«, »obuhvatniju spoznaju stvarnosti«, »bolje međusobno razumijevanje«, »uzajamno obogaćivanje«, i jer samim vjernicima omogućuje »rast u razumijevanju« vjerskih istina i »dublje poniranje« u te istine. Zbog svega toga ovaj dokument Sekretarijata piše:

Dijalog vjernika s onima koji ne vjeruju, premda sa sobom nosi opasnosti, nije samo moguć nego ga treba i preporučiti.

Da bi stupanja u doktrinalni dijalog mogla nas udaljiti od modernih ateista, još jače s njima posvaditi, otvoriti još dublji jaz između nas i njih — toga se ne moramo bojati, jer s njima imamo čvrstu zajedničku ontologijsku podlogu za dijalog: čovjek, čovječja narav, radikalni humanizam.